

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ**

ISSN 1857-7229

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
YEARBOOK**

ГОДИНА 1

VOLUME I

**GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF LAW**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ
YEARBOOK
FACULTY OF LAW**

За издавачот:
Проф. д-р Стеван Алексоски

Издавачки совет

Проф. д-р Саша Митрев
Проф. д-р Блажо Боев
Проф. д-р Борис Крстев
Проф. д-р Стеван Алексоски
Доц. д-р Љупчо Сотировски
М-р Ана Никодиновска

Редакциски одбор

Проф. д-р Стеван Алексоски
Доц. д-р Јован Ананиев
М-р Ана Никодиновска

Главен уредник

Проф. д-р Стеван Алексоски

Одговорен уредник

Доц. д-р Јован Ананиев

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“-Штип
Правен факултет
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

Editorial board

Prof. Saša Mitrev, Ph.D
Prof. Blazo Boev, Ph.D.
Prof. Boris Krstev, Ph.D.
Prof. Stevan Aleksoski, Ph. D
Ass. Prof. Ljupčo Sotirovski, Ph. D
Ana Nikodinovska, M.A.

Editorial staff

Prof. Stevan Aleksoski, Ph. D
Ass. Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ana Nikodinovska, M.A.

Managing editor

Prof. Stevan Aleksoski, Ph. D

Editor in chief

Ass. Prof. Jovan Ananiev, Ph. D

Language editor

Danica Gavrilovska-Atanasovska
(Macedonian)

Technical editor

Slave Dimitrov
Blagoj Mihov

Printing

„Vtori Avgust“ - Stip
Printing No 300

Address of the editorial office

Goce Delcev University – Stip
Faculty of law
Krste Misirkov b.b.,
PO box 201, 2000 Stip,
R. of Macedonia

СОДРЖИНА CONTENT

ПРЕДГОВОР

м-р Ана НИКОДИНОВСКА БИО-БИБЛИОГРАФИЈА НА ПРОФ. Д-Р ВАНЧЕ СТОЈЧЕВ	9
д-р Стеван АЛЕКСОСКИ НИСКАТА РЕЗИЛИЕНТНОСТ И КРИМИНОГЕНИТЕ ОСОБИНИ НА ЛИЧНОСТА НА МАЛОЛЕТНИТЕ ДЕЛИКВЕНТИ ВО РМ	25
д-р Јован АНАНИЕВ УЛОГАТА НА ПАРТИСКОТО ЧЛЕНСТВО ВО ВНАТРЕПАРТИСКИТЕ АКТИВНОСТИ И ВО ИЗБОРНАТА КАМПАЊА	49
д-р Војо БЕЛОВСКИ НАЧЕЛО НА НЕДИСКРИМИНАЦИЈА - ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЈАТА	63
д-р Тодор ВИТЛАРОВ УЛОГАТА НА ЈАВНИОТ ОБВИНИТЕЛ ВО НОВИОТ НАЦРТ НА ЗАКОНОТ ЗА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА	77
м-р Илија ГРУЕВСКИ СТРУКТУРАТА НА КАПИТАЛОТ КАКО ФАКТОР ВО ВРЕДНУВАЊЕТО НА ПРЕТПРИЈАТИЈАТА И ИНВЕСТИЦИОНИТЕ ВЛОЖУВАЊА	87
м-р Олга ЃУРКОВА КАЗНЕНО-ПРАВНА УРЕДЕНОСТ НА ПРОИЗВОДСТВО И ДИСТРИБУИРАЊЕ НА ДЕТСКА ПОРНОГРАФИЈА ПРЕКУ МАС - МЕДИУМИТЕ (СВЕТСКО И МАКЕДОНСКО ИСКУСТВО)	107
м-р Андон МАЈХОШЕВ БЕЗБЕДНОСТА И ЗДРАВЈЕТО НА РАБОТНИЦИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	129
м-р Наташа МАКСИМОВА, м-р Влатко Т. ЈОВАНОВСКИ, м-р Лимонка ЛАЗАРОВА КОМПЈУТЕРСКА И МРЕЖНА БЕЗБЕДНОСТ НА СИСТЕМИ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ДОКУМЕНТИ	147
д-р Елизабета МИТРЕВА, м-р Весна ПРОДАНОВСКА ПРОЕКТИРАЊЕ И ИМПЛЕМЕНТИРАЊЕ НА TQM СИСТЕМОТ ПРЕКУ ТИМСКАТА РАБОТА	155

м-р Кристина МИШЕВА ДРУШТВО ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ОТВОРЕНИ ИНВЕСТИЦИСКИ ФОНДОВИ.....	169
м-р Горан НАЦИЌ ПРЕДМЕТОТ НА ПРИМЕНА НА РЕГУЛАТИВАТА БР. 44/01.....	183
м-р Ана НИКОДИНОВСКА ПРАВОТО НА САМООПРЕДЕЛУВАЊЕ НА НАРОДИТЕ И ПРАВОТО НА СЕЦЕСИЈА КАКО ПОСЛЕДНА ИНСТАНЦА ОД ПРАВОТО НА САМООПРЕДЕЛУВАЊЕ	197
д-р Владо ПОПОВСКИ ТАНЗИМАТСКИТЕ РЕФОРМИ И СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ВО ТУРСКАТА ИМПЕРИЈА ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX И ВО ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК	213
Марија РАДЕВСКА ОБЛИГАЦИОНИ ОДНОСИ НАСТАНАТИ СО ПРИЧИНУВАЊЕ ШТЕТА ВО МАКЕДОНСКОТО ПРАВО	229
м-р Страшко СТОЈАНОВСКИ НАЦИИТЕ И НАЦИОНАЛИЗМОТ НА БАЛКАНОТ.....	249
Анета СТОЈАНОВСКА ПРОЦЕСОТ И МЕТОДИТЕ НА ПРИЗНАВАЊЕ НА ДРЖАВИ.....	265
м-р Борка ТУШЕВСКА АКРЕДИТИВОТ КАКО СРЕДСТВО ЗА ПЛАЌАЊЕ ВО МЕГУНАРОДНИОТ ПРОМЕТ.....	275

ПРЕДГОВОР

Правниот факултет во Кочани, кој е основан на 27 март 2007 година како дел од поширокото семејство во рамките на Универзитетот „Гоце Делчев“, ја одбележа третата година од своето постоење. Почетоците на оваа високообразовна институција се карактеризираа со слаба кадровска и просторна екипираност, но беа поткрепени со силен елан и ентузијазам, и со уште поголема желба да се твори и да се придонесе во унапредувањето на високообразовните процеси во Република Македонија. Сето ова е во чекор со евроинтегративните процеси на постојана примена на европските методи и стандарди во научно-образовниот процес и на безрезервно залагање за обезбедување на квалитетно образование за нашите студенти.

Ние сметаме дека вечната движечка сила на науката и образованието е когнитивниот момент на осознавање на највозвишените *вредности* на човековото битие - знаењето, умењето, вистината и честа - без кои не може да се замисли ниедно современо општество.

Во тие рамки, ова прво издание на Годишниот зборник на Правниот факултет претставува заокружување на првата етапа од целите што си ги поставивме во почетокот и што продолжуваме да ги остваруваме преку: образување на стручно-научни кадри од областа на правото, јавната администрација, европското право и новинарството на прв и втор циклус на студии; спроведување во континуитет на европскиот модел на едукација, на европските стандарди и трендови во вкупниот образовен процес; промовирање на научноистражувачки проекти, со цел да се негува и унапреди научната и развојната мисла и да се овозможи нивна практична примена во секојдневниот живот.

Ad perpetuam rei memoriam, ни претставува особена чест да го споменеме и големецот – еден од основачите и творците на Правниот факултет, без кого Факултетот немаше да биде она што е сега, и кому, впрочем, му го посветуваме овој Зборник - професорот д-р Ванче Стојчев.

Штип, декември 2009 година

Проф. д-р Стеван Алексоски, декан

Проф. д-р ВАНЧЕ СТОЈЧЕВ

(15.2.1951 г., Црвулево – 30.9.2009 г., Скопје)

НИСКАТА РЕЗИЛИЕНТНОСТ И КРИМИНОГЕНИТЕ ОСОБИНИ НА ЛИЧНОСТА НА МАЛОЛЕТНИТЕ ДЕЛИКВЕНТИ ВО РМ

Апстракт: Според резултатите од нашите истражувања врз примерок на малолетни лица – деликвенти, малолетните деликвенти кои живееле во неповолна микро и макро средина во голема мера имаат формирано криминогени особини на личноста, имаат мал криминален имунитет и имаат низок степен на резилиентност.

Немањето на криминален имунитет и постоењето на голем број криминални особини претставува склоност кон вршење на разни форми на криминални активности од страна на малолетните лица. Овие лица немаат ниту интелектуален ниту емоционален капацитет да се соочат со некои животни барања, не можат да одговорат на тие барања, немаат сила да ги надвлдаеат и да им се спротивстават на тешкотиите и затоа се смета дека имаат низок степен на резилиентност. На ниската резилиентност на овие малолетни лица влијаат и некои внатрешни влијанија (лични особини), но и разни неповолни надворешни животни услови и ситуации, како и непостоењето на еднакви можности на поединците во општеството за остварување на животните цели.

Поради кумулативното дејство на некои фактори на ризик во општеството, кое е дезорганизирано и анемично, и постоењето на мал процент на протективни фактори, неминовно е лицата кои живеат во такво опкружување да не можат да се адаптираат на животните услови. Имено, лицата што живеат во тешки животни услови не се резилиентни, односно не можат да се адаптираат на таквите услови и излезот го бараат во вршењето на разни форми на деликвентни активности.

Се поставува отворено прашањето: дали овие малолетни лица, кои сè уште се неоформени личности, можат да ги совладаат тешкотиите во животот, да ги преболат емоционалниот стрес, депресијата и анксиозноста и да продолжат со нормален живот?

Големиот рецидивизам на малолетните лица - извршители на кривични дела дава негативен одговор на ова прашање, покрај другото и поради високиот степен на криминални особини во нивната личност и неможноста да се изменат на подобро животните услови, односно неповолната средина во која тие живеат и се движат.

Според типот на личноста, овие малолетни лица спаѓаат во групата на лица со слаба *его резилиентност*, тие се неадаптабилни и со ниска интерперсонална ефективност, тие се непостојани во своето однесување, тие се неконтролирани, импулсивни и антисоцијални личности.

Во овој труд се изнесува ставот дека кај малолетните деликвенти не е пронајден модел на резилиентност (отпорност), што се дефинира како образец на психолошка активност која се состои од мотивот да бидат силни кога се соочени со необични животни барања, однесување кое е насочено кон целите на надвладување и закрепнување, а сето тоа придружено со емоции и когниција. Тоа е динамичен феномен, на кој влијаат и внатрешните карактеристики на индивидуата (особините на личноста) и различни надворешни животни контексти, услови и можности.

Составен дел на овој труд е и презентацијата на добиените резултати од испитувањето на криминогените особини на малолетните деликвенти. Исто така, во трудот се зборува и за кумулативното дејство на факторите на ризик и протективните фактори кои во крајна мера го одредуваат степенот на резилиентност.

THE LOW RESILIENCY AND THE CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF THE JUVENILE DELINQUENTS IN RM

Abstract: According to the results of our research on minors – delinquents, those minor delinquents who have lived in unfavorable micro and macro environment have developed criminological characteristics of the personality; they have small criminological immunity and small degree of resiliency.

The lack of criminological immunity and the existence of large number of criminological characteristics is propensity for the minors to perform different types of criminological activities.

These people have no intellectual or emotional capacity to face certain life requirements, can't respond to these demands, have no strength to overcome them and to confront the difficulties; therefore they are considered to have low degree of resiliency. The low resiliency of these people is affected by few internal influences (personal influence) and various unfavorable external life contexts, the conditions and lack of equal opportunities in society for achieving life goals.

Due to the cumulative effect of some risk factors in the society, which is disorganized, and anarchy, as well as the existence of a small percentage of protective factors, inevitably makes it harder for the people who live in such an environment to adapt to the living conditions. Namely, these people

who are in difficult living conditions are not resilient and can't adapt to such conditions; they look for an exit in the performance of various forms of delinquent activities.

It poses the question whether these minors, who are still unformed personalities, can overcome difficulties in life, emotional stress, depression and anxiety and to continue a normal life?

The huge resiliency of minors - committers of crimes, among other things gives a negative answer to this question and because of the high degree of criminal characteristics in their personality and inability to change for the better living conditions or unfavorable environment in which they live and move around.

According to the type of person these minors are the group of persons with weak ego resiliency, they are not adjustable and have low interpersonal effectiveness, they are inconsistent in their behavior, uncontrolled, and impulsive antisocial figures.

The point of view in this paper is the following: it could be detected a form of resiliency by juveniles (resistance), which is defined as a form of psychological activity which consists of the motive to be strong when faced with unusual living conditions, behavior directed towards the purposes of predominance and recovery, all of it accompanied by emotions and cognition. It is a dynamic phenomenon, which affect the internal characteristics of the individual (personality characteristics) and other external living contexts, conditions and opportunities.

Integral part of this paper is the presentation of the results obtained from the examination of juvenile criminological activities. Speaking of the paper and the cumulative effect of risk factors and protective factors in the ultimate extent determine the degree of resiliency.

Ниската резилиентност и криминогените особини на личноста на малолетните деликвенти во РМ

Поим и дефиниции за резилиентноста Историски развој на поимот резилиентност

Терминот резилиентност се однесува на феноменот за можноста и спремноста на човекот да ги надвлее стресот и тешкотиите во животот.

И покрај тоа што систематските научни истражувања за резилиентноста се релативно нови, свесноста за резилиентноста е многу стара. Низ вековите, во многу култури, се раскажувале приказни и легенди за луѓе кои успеале да ги совладаат пречките во животот за да дојдат до успех, кои од тешкотиите успеале да излезат како победници.

Најраните обиди да се сфати заедната поврзаност помеѓу човечкото страдање и излезот од него потекнуваат од времето пред нашата ера, кога одговорот на страдањата кои неминовно се случувале бил спиритуално трагање по Господ. Така, Буда на животот гледал како на страдање, а излезот го барал во осмислениот пат на правилно живеење. За Исус, љубовта била таа со која човек можел да ја совлада болката, изолацијата, предавството и напуштеноста.

Гармези и неговите колеги првото истражување на резилиентноста го направиле сосема случајно. Имено, за да го детерминираат ризикот од развојот на менталните болести, тие ги проучувале децата на болните од шизофренија, при што нашле дека ризикот кај нив е навистина поголем.

Но, она што ги импресионирало било дека 90% од овие деца останале здрави наспроти ризикот. Освен тоа, тие деца покажувале завидно ниво на компетентност: добри односи со врстниците, успех во училиште, посветеност на своите цели и сл.

Со оглед на тоа што биле заинтересирани да најдат фактори кои ги штитат, авторите започнале со повеќе истражувања, и на тој начин е родена нова област: област на резилиентност.

Гармези и соработниците вклучувале деца кои живеат во исклучително тешки околности, како што се: сиромаштија, семејно насилство и други стресни искуства, при што нашле дека значајна група на овие деца се развиваат добро.

Подоцнежните истражувања на факторите кои го штитат менталното здравје и покрај тешките животни околности дале голем придонес за развојот на т.н. превентивни програми кои служат за постигнување на подобри исходи кај децата и младите кои живеат под неповолни и ризични животни услови.

Во основа на моделот на резилиентност е концептот на пластичност, кој укажува на тоа дека вистинската позитивна промена на психолошките особини е можна кога се менуваат условите во кои индивидуата расте и живее. Пластичноста на нервниот систем на човекот значи капацитет на мозокот, кој како и секој материјал може да се врати во својата форма и покрај тоа што бил деформиран под влијание на општествениот притисок.

Континуирана можност за менување на мозокот е потврдена и со најновите истражување на невронаучниците, дека мозокот постојано се менува како последица на нашите искуства, со создавање на новите врски помеѓу невроните или пак со создавање на сосема нови неврони.

За да го прифатиме концептот на пластичност мораме да го отфрлиме учењето на Фројд, дека детето по природа е лошо и егоист, но и учењата што ги пропагира Rockwell (1998) за стереотипите кои го спречуваат негувањето на резилиентноста, кои придонесуваат за песимистичко гледање на човечката природа.

Митот за детерминираност, според кој детето не може да избега од циклусот на злоупотреба, сиромаштија или неуспех, со што се карактеризира животот на неговите родители, членовите на семејството или заедницата.

Митот за непоправлива штета се однесува на распространетото мислење дека деца под ризик обично растат во возрасни со проблеми. Со оглед на тоа што потенцијалите на децата и младите не се статични феномени, може да им се нанесе штета доколку прерано се одлучи за параметрите на нивниот живот.

Митот за идентитетот опоменува да не ги етикетираме и напуштиме децата „под ризик“, туку константно да ги бараме нивните таленти и сили (Rockwell, 1998). Како што едниот преживеан кажал: „Злоупотребата е она што ми се случило, тоа не сум јас“ (Рубин, 1996).

Важно е да се истакне дека во одредена поттикнувачка средина сите луѓе имаат капацитет за позитивни промени и за развој на некои карактеристики на резилиентност за време на својот живот и обратно.

Концептот на резилентност нуди редефинирање на менталното здравје како на идеална состојба во која нема проблеми и недостатоци и сугерира дека менталното здравје претставува капацитет за решавање на проблемите и изнаоѓање на конструктивен начин за живеење со проблемот.

Генерално, резилиентноста се состои од две компоненти:

1. од потенцијал да се биде отпорен, т.е. личноста да биде способна да го заштити својот интегритет и покрај тешките животни околности;
2. од способноста за позитивна конструкција (т.е. за градење на својот живот на позитивен начин и покрај тешките околности).

Тоа значи дека тешките настани во животот не ја осудуваат личноста во семејството за цел живот, односно секогаш постои можност веригата на тешкотиите да се прекине.

Карактеристично за овој теоретски модел е што не се насочува кон слабости и дефицит, туку кон здравите сили во личноста на поединецот и семејството и на тоа како тие можат да се искористат за натамошниот развиток.

Дефинирање на резилиентноста

Во студиите на резилиентност не постои апсолутна согласност околу единствената дефиниција на овој поим. Во почетокот на истражувањата на конструктот на резилиентност, за да се објасни отпорност, се користени термини „неранлив“ и „несовладлив“. Овие термини би биле соодветни, доколку би подразбирале „апсолутна отпорност кон тешкотии“, но за жал нема СУПЕР ЧОВЕК.

Рутер смета дека никој од нас не е апсолутно отпорен, туку постојат различни степени на отпорност. Притоа, некои индивидуи се поотпорни од другите, иако сите имаат ограничувања. Термините „неранлив“ и „непобедлив“ сугерираат дека овие карактеристики одговараат на сите фактори на ризик што е биолошки невозможно (Рутер, 1987).

Вака дефинираниот концепт укажува на вродената карактеристика на личноста, што не е точно, бидејќи резултатите од истражувањата покажуваат дека резилиентноста се развива во социјален контекст. Понатаму, концептот сугерира дека се работи за непроменлива карактеристика, што исто така не одговара на реалноста, затоа што развојните промени влијаат на резилиентноста исто како и на сите други карактеристики.

Опасноста од ваквото сфаќање на резилиентност, во чија основа е митот за неранливоста на „супер дете“ односно „супер човек“ е изедначување на човечката ранливост со слабост, а неранливост со снага.

Според зборовите на Фелсмант и Ваилант, терминот неранливост е антитеза на човековата состојба. Ваквото сфаќање може да нè одведе до осудување на оние индивидуи кои не се резилиентни, односно кои во тешките животни околности не се однесуваат адаптивно (Фелсмант и Ваилант, 1987).

Теоријата на неприспособеност во голема мера се потпира во претпоставката за постоењето на низок степен на резилиентност кај малолетните деликвенти, кои заради тоа не можат да се приспособат на барањата од средината и затоа вршат разни форми на девијантни активности.

Терминот резилиентност се однесува на феноменот на надвладување на стресот и тешкотиите. Тоа значи дека постои релативно добар исход, наспроти тоа што индивидуата се наоѓа во ситуации кои носат голем ризик за развикот на психопатологијата.

Фокусот е на релативната отпорност кон искуството од психосоцијален ризик. Тоа не подразбира дека резилиентното однесување ѝ овозможува на индивидуата да ги решат сите проблеми во животот, туку значи дека занимавајќи се со несекојдневни барања, високорезилиентните луѓе ќе се носат подобро од луѓе со ниска резилиентност и доколку ситуацијата не може да се реши ќе бидат способни да продолжат со својот живот, компетентно и со помалку болка (Антоновски, 1987).

Мастен и соработниците (1998) глобално ја дефинираат резилиентноста како манифестирана компетентност во контекст на значајни предизвици за адаптација и развој. Тие истакнуваат дека за резилиентноста можеме да зборуваме кога постои значајна закана за индивидуата, што е обично високоризичен статус или изложеност на тешкотии и траума, но и кога квалитетот на адаптација е добар, што значи личноста да се однесува на адекватен начин.

Лутар и Зиглер (1991) сугерираат терминот резилиентност да се користи за конструктот кој содржи манифестен успех во постигнувањето на важните развојни задачи, наспроти големите стресови и можното подлегнување на емоционален стрес.

Волф (1995) изразува загриженост во однос на дефиниции кои нагласуваат само успех во однесувањето и кои понекогаш ја имаат депресијата и анксиозноста како „цена на резилиентноста“.

Фостер (1997) прави разлика помеѓу надвладување, адаптација и резилиентност. Според него, надвладување е комплексен одговор на стресна ситуација или ситуација на предизвик, која секогаш е дефанзивна по карактер. Адаптација е нешто поширок термин, што се движи од дефанзивен до протективен одговор на подобрување на факторите на средината. Резилиентноста за него значи остварување на „позитивни промени во одржувањето на активно или латентно превладување, но и капацитет за адаптација преку различни механизми (закрепнување, обновување, унапредување), кои можеби нема веднаш да бидат очигледни, но стануваат евидентни по одредено време.

Рутер инсистира дека резилентноста не може да се набљудува како фиксен атрибут. Доколку се менуваат околностите, се менува и резилентноста (Рутер, 1987). Следбениците на Рутер го истакнуваат динамичкиот квалитет на резилентноста.

Диер и Мек Гуинис гледаат на резилентноста како на глобален термин што го опишуваат како динамичен процес, на кој влијаат протективни фактори кои им овозможуваат на луѓето да закрепнат од тешкотиите и да продолжат со своите животи. Тие ги дефинираат протективните фактори како „специфични компетенции кои се неопходни за да почне да се случува процесот на резилентност, а компетенциите како „здрави вештини и можности кои им се достапни на индивидуите“.

„Резилентност е универзален капацитет што ѝ овозможува на личноста, на групата или заедницата да ги превенира, минимизира и надвладува штетните ефекти на тешкотиите. Резилентноста може да ги трансформира или да ги направи посилни животите на оние кои се резилентни“.

Резилентното однесување може да биде одговор на тешкотиите во форма на одржување на нормален развој наспроти тешкотиите, или промотор на развој над моменталното ниво на функционирање.

Резилентност може да се јави не само заради тешкотии, туку може да се развива и како антиципација на неизбежните тешкотии.

„Резилентноста се дефинира како образец на психолошката активност која се состои од мотивот да се биде силен кога сме соочени со необични животни барања, однесување насочено кон целите на превладување и закрепување, а сето тоа придружено со емоции и когниција. Тоа е динамичен феномен, на кој влијаат и внатрешните карактеристики на индивидуата и различните надворешни животни контексти, услови и можности“.¹

Ветувачки пристап кон глобалната и операционалната дефиниција на резилентноста е конструктот на его-резилентност (Џек и Џон Блок).

Во 50-тите години на минатиот век, Џек и Џон Блок емпириски извеле пет типа на личност:

1. его-резилентен - добро адаптиран и интерперсонално ефективен;
2. нестабилен, вон контрола, високоимпулсивен и антисоцијален;
3. вулнерабилно-контролирано-ригиден, премногу контролиран и неадаптиран;

1)D. J. W. Strumpfer (2001): A model of intrapersonal resilient functioning in adults, Development of Human Resource Management, Rand Afrikans University, Johannesburg, South Africa, str. 3

4. неадаптиран за време на адолесценција, но ефективно функционален во позрела возраст;
5. аномик екстраверт - добро адаптиран во адолесценција, но неадаптиран во позрела возраст.

За овој труд е важен его-резилиентниот тип, за кого Џек и Џон Блок велат дека е поврзан со неколку различни особини на личноста: активност и поврзаност со светот, позитивен и енергичен став кон животот, доверба, автономија, компетентност, чувството на моќ во повеќето домени на животот, капацитет за топли и отворени односи, добри интерперсонални вештини.

Иако дефинициите на ментално здравје не се идентични, сите вклучуваат:

1. способност да се биде среќен и да се биде насочен кон целта;
2. капацитет за продуктивно работење, чувство на компетентност и владеење со средината;
3. емоционална сигурност, самоприфаќање, самопознавање, реалистична и неискривена слика за себе, другите и сопствената околина;
4. интерперсонална адекватност и капацитет за топли односи кои се негуваат со другите, за респект и интимност.

Овие генерални критериуми на ментално здравје се слични со четирите компоненти на резилиентност, а тоа се:

1. оптимизам;
2. автономија и продуктивна активност;
3. интерперсонален увид и топлина;
4. вештина на изразување (Клохен, 1996).

Клохен смета дека главните компоненти на его-резилиентност кои се најдени кај возрасните се слични на оние кои Гармези и Вернер нашле кај децата.

Ние ја прифаќаме и дефиницијата според која: *„резилиентноста претставува капацитет на личноста и нејзиното семејство кои заедно живеат во конкретното опкружување, за адекватно функционирање и позитивен развој наспроти тешките животни околности“*.²

2) Walsh, F.: Strengthening Family Resilience, The Guilford Press, New York, London, 1998, str.4

Фактори на ризик

Неспорно е дека животот на човекот се карактеризира со константни барања од индивидуата, групите и колективите. Некои од тие барања содржат сериозни стрес фактори, кои траат подолг временски период, така што не е можно низ животот да се оди без макар и малку болка, иако тешкотиите понекогаш се карактеристика на поголемиот дел од животот на некои луѓе.

Факторите на ризик, или „прекумерните барања“ кои предизвикуваат стрес, можат да бидат дел од личната и социјалната рамка, при што мораат да се земат предвид: пол, возраст, генетска конституција, лични карактеристики, сегашно и минато ниво на физичко и психичко здравје, како и историјата на изложеност на трауматските искуства во минатото.

Факторите на ризик обично се дефинираат како веројатност, односно извесност на идните проблеми (Фресер, 1997). Тоа се оние влијанија кои ја зголемуваат извесноста за појавување на сериозни тешкотии во процесот на социјализација. Тие варираат од биолошките, семејните, до пошироките влијанија на средината, вклучувајќи ги училиштето, соседството итн.

Овие „фактори на ризик“ (варијабли/механизми/процеси) обично претставуваат високоризичен статус, односно изложеноста на тешкотии и трауми (Мастен).

Како резултат на 30-годишното лонгитудинално истражување на високоризичните деца во Хаваи, Вернер ги издвојува следните високоризични фактори:

- хронична сиромаштија;
- необразовани мајки;
- компликации за време на бременост;
- развојни проблеми;
- генетски абнормалности;
- психопатологија на родителите.

Како други извори на стрес кај адолесцентите, таа наведува:

- продолжена сепарација од примарното семејство за време на првата година од животот;
- раѓањето на помал брат/сестра за време во првите две години на детето;
- сериозна болест или болест која се повторува за време на детството;
- хронична болест на родителот;
- ментална болест на родителот;
- брат/сестра со хендикеп или проблеми во однесувањето;

- хронични несогласувања во семејството;
- отсуство на таткото;
- невработеност или повремена невработеност на родителите;
- менување на местото на живеење;
- менување на училиште;
- развод на родителите;
- повторен брак на родителите и доаѓање на очув/маќеа во семејството;
- заминување или смрт на постар брат или близок пријател;
- сместување во „друго семејство“.

Мастен и соработниците како високоризични фактори ги додаваат и семејното насилство, судирите во семејството и смртта на родителите, а другите автори зборуваат и за конституционална вулнерабилност. Тука спаѓаат сензо-моторните дефицити, зголемената чувствителност, девијантната морфологија на телото, особините на темпераментот, склоноста кон пасивност и инсуфициентната контрола на импулсите како фактори на ризик. Практично, ситуациите и случувањата кои можат да бидат закана за способноста на компетентно функционирање на една индивидуа се неограничени.

Познато е дека поголем број фактори на ризик ја зголемуваат можноста личноста да стане дисфункционална.

Рутер и соработниците во 1975 година спровеле епидемиолошка студија за инциденција на психички заболувања кај децата на десетгодишна возраст во Лондон. Тие идентификувале 7 семејни фактори на ризик и тоа: тежок брачен конфликт, низок социјален стандард, многучлено семејство, криминалитет на родителите, психичка болест на мајката и сместување во дом-семејство.

Откриено е дека доколку е присутен еден фактор на ризик, можноста за добивање на психичка болест не е поголема отколку кај децата кои живеат во семејства што не се оптоварени со овие фактори на ризик. Два фактора предизвикуваат четири пати повеќе психички болести, додека четири фактори претставуваат десет пати поголем ризик.

Оваа ситуација можеме да ја сумираме со зборовите: присуството на мултиплициран ризик прави полесно да се развијат подоцнежните проблеми и им отежнува на децата и адолесцентите да имаат позитивна подпора за да можат нешто да променат.

Протективни фактори

Како што бројот на факторите кои ја ставаат индивидуата во ризик и го отежнуваат нејзиното функционирање е голем, исто така е голем и број на оние карактеристики на индивидуата и средината кои се поврзани со компетенција и добро психосоцијално функционирање за време на тешки искуства.

Мастен и Коасворт ги групираат протективните фактори со оглед на тоа дали припаѓаат на индивидуални, семејни, општествени или културни на следниов начин.

Индивидуални фактори: добро интелектуално функционирање, социјабилност, ефикасност, верба во себе, високо самопочитување.

Семејни фактори: блиска релација барем со еден од родителите, авторитативно родителство, топлина, структура, високи очекувања, добар социоекономски статус и добри врски со пошироката семејна средина.

Вонсемеен контекст: врски со возрасни поддржувачи вон семејството, поврзаноста со просоцијалните организации и училиштето.

Како што мултипли-фактори на ризик го зголемуваат ризикот, така и мултипли-протективни механизми ги зголемуваат шансите за позитивен исход. Типична ситуација за отпорно дете е ситуација во која позитивните фактори се зајакнуваат меѓусебно, зголемувајќи ја можноста за успешно функционирање.

Според Радке (1993 г.), протективните фактори во и вон детето делуваат заеднички за да го задржат адаптивното функционирање... Доколку една област предизвикува тешкотии, другите се тука да ја поправат или заменат.

Мастен го нагласува значењето на процената на повеќе фактори кои заеднички делуваат и ја зголемуваат отпорноста на индивидуата. По неа, комбинацијата на висока интелигенција, високосоцијален статус и квалитетно родителство е во позитивна корелација со компетенцијата и негативна со изложеноста на стресот (Мастен, 1988).

Во својата студија на 200 семејства од Минеаполис, Гармези посветил големо влијание на објаснување на релации помеѓу главните средински и индивидуални варијабли.

Истражувањето покажало дека:

1. Деца со поголемо IQ, со повисок социјален статус и позитивни семејни атрибути (стабилност и кохезија на семејството) се покажале покомпетентни кога се под стрес и повеќе социјално ангажирани со врсниците.

2. Повисокиот социјален статус, IQ, позитивните семејни атрибути (квалитет на релација родител - дете, адекватноста на семејната комуникација, степенот на родителската чувствителност за потребите на детето и компетентноста на родителот) се протективни фактори против неадекватен одговор на стрес.
3. Квалитетот на социјалното ангажирање на детето во училиште е во корелација не само со интелигенцијата и социјалниот статус, туку и со социјалното разбирање - фактор кој се одразува на интерперсоналното разбирање, способноста за решавање на проблеми, на разбирање на хумор, успехот во училиште и продуктивноста. Социјалното разбирање е позитивно поврзано со поврзаноста за училиштето, а негативно со агресивноста.
4. Потенцијалните модификатори на стресот кои ја зголемуваат компетенцијата се: семејна стабилност, организација и кохезија. Децата со овие семејни карактеристики биле поинтелигентни, покомпетентни и помалку склони на агресија во ситуација на високо ниво на стрес.

Резилиентноста може да се одреди како резултат на интеракција помеѓу факторите на ризик и позитивните сили (фактори на заштита или протективни фактори), кои придонесуваат за исходот којшто претставува здраво приспособување (Гармези, Мастен, 1991).

Во продолжение да кажеме и неколку збора за криминогените особини на малолетните лица, добиени од резултатите од едно наше истражување на особините на личноста на малолетните деликвенти во Р. Македонија.

Практичен пристап кон изучувањето на особините на личноста на малолетните деликвенти

Дефинирање на личноста

Постојат повеќе дефиниции преку кои во научната литература се дефинира поимот на личноста. Но, сепак, ние ја издвоивме дефиницијата на Радониќ.

Личноста на секој поединец, според психологот С. Радониќ, ја дефинираат четири вида црти или особини на личноста:

1. особините на темпераментот што го покажуваат начинот на емоционално реагирање на личноста, односно како некоја единка се однесува;
2. особините на карактерот, односно особините што покажуваат заради што некој нешто работи и така се однесува и ги означуваат моралните и конативните (вољевите) својства на личноста на поединецот;

3. способностите, односно особините на личноста кои покажуваат колку добро и успешно некој поединец работи (посебно- менталните способности);
4. телесните особини, односно особините на физичката конституција на човекот (што според некои го одредуваат и психичкиот тип на личноста).

Од особено значење за нас е дефиницијата на психологот Ајзенк Х. (1953)³, кој се занимавал и со криминалистичка психологија. Ајзенк ја дефинира личноста како цврста и трајна организација на карактерот, темпераментот, физичката конструкција, што го одредуваат специфичното приспособување на човекот во средината.

Особините на личноста (цртите) се манифестираат кај секој поединец, додека типот на личноста претставува синтеза на голем број на човекови особини (црти) кои се карактеристични за една категорија на луѓе.

Типологии за личноста

Соочени со многуте различни одлики на поединците се развила идејата за објаснување на човековото однесување, се развила и идејата за групирање на луѓето во психолошки типови. Голем број научници сè уште предлагаат свои типологии, така што денес во психологијата на личноста ги има голем број. Меѓутоа сите типологии имаат свои недостатоци и не можат безрезервно да се прифатат. Тие се грубо проценување на личноста, при што се запоставуваат нејзините специфичности, а се искажуваат оние карактеристики кои се заеднички. Од практичниот живот се знае дека многу ретко се среќаваат такви чисти типови како што се објаснети во типологиите. Во животот најчесто се јавуваат мешани типови.

Сепак, психологот Јунг предложил типологија на личност која е денес најпозната и мошне применувана. Според него, постојат две категории на личности: екстравертни и интровертни. Јунг веруваше дека човекот ги носи во себе цртите на личноста уште од раѓање и дека тие го определуваат неговото понатамошно однесување - насочени или кон други луѓе (екстравертно) или кон себе (интровертно). Додека екстравертните се отворени, самоуверени и пријатно се чувствуваат во друштво, во кое брзо воспоставуваат пријателство, интровертните се колебливи, плашливи и тешко воспоставуваат нови познанства.

Крајните застапености на Јунговите типови на личност (екстравертност-интравертност) можат да бидат предуслов за формирање на некои дезорганизациони особини во интрапсихичкиот живот кај единката (шизофренија, психопатија, невроза).

3) Ајзенк Х., Студија за хуманите особини кај личноста, Лондон, 1953.

Јунговата типологија подоцна ја потврдува и прифаќа Ајзенк. Тој своите истражувања за типовите ги поткрепува и со физиолошки истражувања на своите испитаници. Ајзенк потврдува колку крајните застапености на интравертниот и екстравертниот тип се блиску до дезорганизационите особини кои ја водат личноста кон криминално однесување. Имено, врз основа на личноста може да се суди за видот на кривичното дело и обратно, по начинот и карактерот на извршеното кривично дело може да се суди за својствата на личноста на деликвентот.

Презентирање на резултатите од нашето истражување на криминогените особини на личноста на малолетните деликвенти

Цртите на личноста кај поединецот можат да бидат во поголем или помал степен развиени во позитивен или негативен правец и затоа за нив можеме да зборуваме како за димензии на личноста. Доколку тие црти на личноста се погодна психолошка основа за извршување на разни форми на криминално однесување на поединецот, тогаш зборуваме за постоење на криминогени особини на личноста.

Овие криминогени особини на личноста на поединецот можат да бидат наследно дефектни или општествено неадекватно формирани, неурамнотежени или неусогласени на системот на правни и морални норми што важат во даденото општество.

Некои психолошки особини на личноста на малолетните деликвенти можат да бидат погодна психолошка основа за извршување на разни форми на инкриминирани активности, за разлика од други лични особини. Тоа значи дека само некои особини на личноста претставуваат погодна психолошка основа за девијантно однесување на поединците што имаат такви особини. Реакциите на мали провокации од средината што преминуваат во агресивни реакции кај лицата со колеричен и меланхоличен темперамент можат да доведат до разбојништва и убиства кај колериците, или самоповредување и самоубиства кај оние со меланхоличен темперамент.

Психопатски структурираната личност на провокации од средината е повеќе склона девијантно да се однесува без никаква грижа на совеста. Според некои автори (Карановиќ), иако не станува збор за родени криминалци, сепак кај деликвентите има одредена примарна психичка енергија која е нужна за извршување на кривичното дело што зборува за постоење на различна психоструктура на личноста кај деликвентите за разлика од неделиквентите. На пример, лицата со помали ментални способности имаат поголема склоност за извршување на криминогени

активности, зашто се посугестибилни и не можат да го сфатат значењето на деликтот што го прават. Лицата со дефекти во карактерот, кои се неморални, неодговорни, бунтовни и без грижа на совеста, исто така имаат поголема криминална тенденција да извршат некој деликт за разлика од лицата со оформен добар алтруистички карактер.

Според некои автори (Канепа), некои црти на личноста како импулсивноста, егоцентризмот, скептицизмот, афективната рамнодушност или пак зголеманата агресивност, се вообичаени криминогени особини на лицата со антисоцијална активност и на криминалците рецидивисти. Исто така, емоционалната нестабилност или емоционалната дефектност може да биде една од причините за девијантни активности кај некои малолетни деликвенти кои вршеле разбојништва, убиства, кражби, наведувале на проституција.

На оваа криминална склоност кај лицата со емоционална нестабилност укажале психоаналитичарите кои сметаат дека емоционалната раздрзливост најчесто се компензира со извршување на различни девијантни активности.

Но, сепак, мора да се потенцира дека емоционалните кризи и емоционалната нестабилност се карактеристични за деликвентите со ментални нарушувања, како што се психозите и психопатиите, како и кај лицата што сè уште не емоционално созрени, а тоа се најчесто малолетните деликвенти.

Исто така, и мотивот може да биде поттикнувач на девијантни активности. Имено, честопати деликтот се извршува и заради неможноста на некое лице да ги задоволи своите желби на општествено прифатлив начин, што се случува кога се блокирани нормативните канали во општеството кое е во дезорганизација или транзиција. Особено се изразени криминалните мотиви од желбата за osveta, компензационите мотиви поттикнати од потребата за отстранување на чувството на инфериорност, мотивите инспирирани од потребата за одржување на признатиот статус во групата, мотивите на имотна корист кај лицата со утилитаристички вредности, мотивот на психички ефект кај насилниците итн. Некои видови на кривични дела се доведуваат со врска со дефектно развиени инстинкти, како што е инстинктот за присвојување кај крадците или неконтролираниот силен сексуален нагон кај силециите. Меѓутоа, често пати и социјалните мотиви, како што е мотивот за борбеност и агресивност, можат да бидат криминогени особини, зашто луѓето со такви мотиви целите ги остваруваат со присилба и на штета на другите луѓе.

Резултатите од нашето научно истражување на криминогените особини на личноста на малолетните деликвенти одат во прилог на

некои теоретски претпоставки за значењето на криминогените особини за етиологијата на повеќе форми на деликвентно однесување.

Живеејќи во одредени општествено-економски и социокултурни услови за време на општествената транзиција, одредени особини на личноста на малолетните деликвенти од РМ опфатени со неговото истражување се јавуваат како услов или повод за појава на разни форми на деликвентно однесување. Овие криминогени карактеристики на возрастните и малолетните деликвенти не се само од значење за предвидување на видот на девијантното однесување, туку нивното утврдување е значајно и за утврдување на соодветни мерки за спречување на извршувањето на криминалната активност и за определување на видот на третманот (ресоцијализацијата) при издржување на санкцијата на деликвентите.

Меѓутоа, овие криминогени особини на личноста се поврзани со ниската резилиентност на малолетните деликвенти, што е од особен интерес за овој труд.

Поради кумулативното дејство на некои фактори на ризик во општество, кое е дезорганизирано и анемично, лицата кои живеат во такво опкружување не можат да се адаптираат на животните услови и затоа немаат висок степен на резилиентност. Имено, овие лица во тешки животни услови не можат да бидат резилиентни, односно не можат да се адаптираат на таквите услови, затоа што веќе имаат формирано криминогени особини, што како фактори на ризик претставуваат склоност за вршење на разни форми на деликвентни активности.

Резултатите од нашите истражувања покажаа дека примерокот на малолетни деликвенти, заради постоењето на висок процент на криминогени особини и ниска резилиентност, имаат слаб криминален имунитет.

Имено, нашите резултати одат во прилог на тврдењето на Д. Абрахамзен дека малолетните деликвенти (особено крадците и силециите) се претежно деликвенти со слаб криминален имунитет, што се карактеризира со слаба ментална и емоционална отпорност (резилиентност), односно со изразени криминални тенденции.

Резултатите од истражувањето на психоструктурата на малолетните деликвенти (крадци, силеции, разбојници) ја потврдуваат претпоставката дека тие лица имаат криминогена структура на нивните личности, што имала пресудно значење да го извршат криминалното дејание. Голем дел од малолетните деликвенти опфатени со истражувањето, покрај големата застапеност на потпросечна интелигенција и нешто помалку застапената невротичност, се утврди дека имаат висок степен на агресивност, хиперсензитивност, мал праг на толеранција на фрустрација, негативен

став кон чувството на вина, негативен став на одговорност и силно изразени психопатски тенденции, што е причина за нивното дрско и брутално однесување при постигнувањето на целите, што значи дека се работи за лица - ларпулартисти со деструктивна, садистичка и непродуктивна ориентација на карактерот (според Е.Фром и М.Ѓуриќ).

Резултатите од нашето истражување во Р.Македонија, на група малолетни деликвенти од групата на крадците, ни даваат за право да констатираме дека овие деликвенти иако имаат позитивен став кон целите и културните вредности, нив ги остваруваат пред сè со недозволените средства, зашто имаат користољубив карактер и невротичен тип на однесување. Деликвентите од групата на крадците се несигурни личности со чувство на вина, доста анксиозни, емоционално нестабилни, потпросечно интелигентни, со нешто зголемен степен на фобични и опсесивно-параноидни тенденции, со претежно утилитаристички вредности кои ги остваруваат со недозволените средства, што пак ги вбројува во групата на деликвенти со инвентивна форма на девијантно однесување.

Според теоријата на Х. Ајзенк, „деликвентите се емоционално нестабилни, но и екстравертни личности”⁴. Поради екстравертниот тип на личноста, некои малолетни лица кај кои тешко се формира совеста стануваат криминалци со психопатски црти на личноста. За психолошкиот тип на личноста може да се каже дека е наследно детерминиран. Лицата што имаат екстравертен тип на личноста се емоционално понестабилни, потешко се условуваат, кај нив и потешко се формира совеста, не се чувствителни на физички непријатности, но затоа се пречувствителни на психолошки лишувања. Кај нив постои таканаречен физиолошки глад за стимулирање, поради што чувствуваат здодевноста и намерно се изложуваат на ризик и склони се кон вршење на деликти.

Интровертните личности, заради одредени карактеристики (плашливост, срамежливост, преференција на мислите пред акциите, изразено чувство на вина), како и подложноста на социјализација, имаат помала криминална тенденција кон чинење на инкриминирани дејствија.

Интерпретирајќи ги резултатите добиени со истражувањето, може да се каже дека по однос на типот на личноста даден во димензија интровертен - екстравертен; позитивна е поврзаноста на екстравертниот тип на личноста на малолетните лица со нивното престапничко однесување.

Ако се знае дека односот во вкупната популација по однос на типот на личноста е околу 50% екстравертни и околу 50% интровертни личности, може да се види дека високиот скор на екстраверзија кај

4)H.J.Eysenk, Crime and Personality, London, Paladin, 1970 god., str.11-12.

деликвентната популација не е случајно добие. Процентуално изразено 67% од малолетните деликвенти со екстровеертен тип на личноста својата цел (вредноста) ја постигнуваат на недозволен начин, односно со недозволените средства. Исто така, што е уште позначајно, нашите резултати значат и емпириска верификација на теоријата на Х.Ајзенк кој тврди дека деликвентите се емоционално нестабилни, екстравертни личности кои тешко се условуваат, кај нив тешко се формира совеста односно моралните должности, поради структурата на нивниот вегетативен нервен систем (имаат јака кортикална инхибиција и слаба ексцитација) и поради сите овие карактеристики имаат голема тенденција деликвентно да се однесуваат, односно да станат криминалци. Меѓутоа екстровеертниот тип на личноста претставува само погодна психолошка основа за деликвентно однесување, само ако надворешните неповолни услови провоцираат и наметнуваат избор на такво деликвентно однесување на поединците со таква психоструктура.

Анализирајќи ги резултатите од истражувањето на психопатски структурирана личност на малолетните деликвенти (силеции, разбојници), можеме да кажеме дека постојат со голема процентуална застапеност (45%) психопатски тенденции (психопатски црти) во нивните личности, односно постои поврзаност на психопатските црти на личноста на малолетните лица и нивното престапничко однесување. Малолетниците со психопатски црти на личноста се без чувство на одговорност за постапките, тие не се зрели личности, односно не им е доволно формиран Супер егото, кој како дел од личноста ги содржи моралните императиви и моралните должности. Супер егото, како дел од личноста на малолетниците, не се развива заради погрешното воспитување, запоставувањето на детската личност, отсуството на љубов, разбирање и признание во раното детство.

Психопатските личности се карактеризираат со промени на личноста, со импулсивни постапки, со тежнение за непосредно задоволување на потребите, со недостаток на чувство на вина и одговорност за своите постапки, што претставува одредена склоност кон деликвентно однесување. Имено, кај психопатските личности, абнормалноста се состои во отстапувањето на некоја црта на личноста, во поглед на афектот, нагонот и волјата. Исто така, се смета дека манифестирањето деликвентно однесување е одраз на нивното настојување секогаш да ги реализираат своите внатрешни конфликти во личноста. Од резултатите на нашите истражувања може емпириски да се верифицира теоријата на Кејт Фридландер за антисоцијалниот карактер на неизградениот супер-его, што не трпи одлагање на задоволствата и овозможува несвесните нагони на „ид“ слободно да се изразат во вид на деликвентно однесување.

Некои автори сосема исправно (што се докажа и во нашето истражување) во психопатската структура на личноста на малолетните деликвенти, сметаат дека е содржана криминална тенденција и недоволен степен на емоционален и ментален имунитет спрема вршењето на криминални активности, односно, еден вид на склоност кон извршување деликти.⁵ Како што веќе истакнавме немањето на криминален имунитет на малолетните деликвенти е поврзан со нискиот степен на резилентност, поради што голем број од нив стануваат рецидивисти.

Анализата на резултатите за влијанието на вредносните ориентации што младите ги имаат формирано покажаа дека малолетните деликвенти во голема мера (во 83 %) случаи имаат формирано нехуманистичките вредносни ориентации (утилитаристички и хедонистички), што значи, пред сè, имаат користољубив и аморален карактер и непродуктивна авантуристичко-хедонистичка ориентација на карактерот. Аморалниот карактер се карактеризира со отсуство на контрола и адаптација на надворешните барања, егоцентричност, импулсивност и непријателски став кон други луѓе, отсуство на интернализирани морални принципи, како и на совест (супер-его). Користољубивиот и снаодлив тип на карактер на поединецот се карактеризира со користољубивост, егоцентричност, тежнение да се остварат целите со минимум напор, пресметана моралност (само ако може да се извлече корист) и со отсуство на интернализирани морални вредности. Ирационално-совесниот карактер е карактеристичен за адолесценцијата. Тој значи пресудување според сопствено изградените стандарди за добро и лошо, и затоа луѓето со ваков карактер можат да бидат морално - ригидни на штета на другите.

Од овие резултати може да се констатира дека малолетните деликвенти за разлика од средношколската младина само во 17% случаи имаат по содржина хуманистички вредносни ориентации, што се доведува во директна врска со нивното деликвентно однесување.

Во нашето испитување се потврди дека малолетните деликвенти во голема мера ги имаат оние својства на личноста како што ги опишаа К. Фридландер и В. Ледерер, како и обележјата што ги дал М. Хијази. Имено, овие автори (В. Ледерер и М. Хијази⁶) сметаат дека деликвентите се интересираат најмногу за материјалните вредности, високиот материјален статус и расипничко-потрошувачката вредносна ориентација, немаат самодоверба дека со сопствени сили и способности тоа ќе го постигнат, немаат внатрешни капацитети, немаат сила за одлагање на задоволствата и

5)D.Abrahamsen, The Psychology of Crime, N.York, 1960, Columbija Uni.press

6)Hijazi, La delinquance juvenile et la realisation de soi, Paris, 1960.

формирање на далекусежни цели, што од друга страна во пракса значи дека се спремни таквите цели да ги постигнуваат без одлагање со недозволен средства, односно со вршење на инкриминирани деликвентни активности.

Од интерпретацијата на резултатите на испитување на предрасудите и социјалните ставови како структурални елементи на карактерот на малолетните деликвенти, исто така добивме податоци што зборуваат за постоење на аморален карактер, односно деструктивна ориентација на карактерот на овие малолетни лица. Имено, повеќе од 24% од малолетните деликвенти имаат формирано негативни социјални ставови, односно во голема мера имаат формирано верски и етнички предрасуди, што исто така претставуваат психолошка погодност за извршување на кривични дела мотивирани од верска и етничка нетрпеливост.

Ако се знае дека нехуманистичката содржина на вредносните ориентации е во корелација со нискиот социјален и економски статус, потоа со ниското образовно ниво на малолетните деликвенти, како и со други варијабли од лична и социјална природа, тогаш сосема е јасно дека вредносните ориентации (утилитаристички, хедонистички), заедно со другите криминогени фактори (ставовите, предрасудите, психопатските црти, екстремизмот), директно го детерминираат нискиот степен на резилиентност на овие малолетни лица.

Постоењето на голем број криминогени особини во личноста на малолетните деликвенти ни дава право нив да ги вброиме во типови на личности - на лица со слаба его-резилиентност.

Ваквото сфаќање може да нè одведе до осудување на оние индивидуи кои не се резилиентни, односно кои во тешките животни околности не се однесуваат адаптивно. Теоријата на неприспособеност во голема мера се потпира во претпоставката за постоењето на низок степен на резилиентност кај малолетните деликвенти кои заради тоа не можат да се приспособат на барањата од средината и затоа вршат разни форми на девијантни активности. Овие лица не ќе можат да се адаптираат на животните услови и не можат да бидат резилиентни, ако кумулативното дејство на факторите на ризик во општество кое е дезорганизирано и аномично е поголемо од дејството на позитивните протективни фактори.

Меѓутоа, како што мултиплите фактори на ризик го зголемуваат ризикот, така и мултиплите протективни механизми ги зголемуваат шансите за позитивен исход. Позитивните фактори се зајакнуваат меѓусебно, зголемувајќи ја можноста за успешно функционирање и донекаде можат да доведат и до зголемување на степенот на резилиентност. Семејната блиска релација барем со еден од родителите, авторитативното родителство, топлината, добриот социоекономски статус, врските со

пошироката семејна средина, поврзаноста со просоцијалните организации (особено со училиштето), доброто интелектуално функционирање, социјабилноста, вербата во себе, високото самопочитување, се факторите кои ја зајакнуваат можноста за успешно функционирање на младите личности во општеството.

За жал, шансите на малолетните сторители на кривични дела за позитивен исход и за зголемување на степенот на резилиентност се многу мали, ако се познава нивната психоструктура и ако се знае дека голем дел од нив стануваат рецидивисти.

ЗАКЛУЧОК

Од моите повеќегодишни истражувања на криминогените особини на личноста кај малолетните деликвенти можеме да ги изведеме следниве завршни констатации.

Криминогените особини на личноста, како по број така и според интензитет, различно се застапени кај различните видови на деликвенти опфатени со нашето и слични на нашето истражување во Република Македонија.

Некои психолошки особини на личноста на малолетните деликвенти можат да бидат мошне погодна психолошка основа за извршување на разни форми на инкриминирани активности.

Резултатите од спроведеното истражување на психо-структурата на малолетните деликвенти во голема мера ни даваат за право да констатираме дека тие по однос на типот на личноста даден во димензија интровертен - екстравертен тип се претежно со екстравертен тип на личноста. Процентуално изразено, 67% од малолетните деликвенти се со екстравертен тип на личноста, што значи дека е извршена емпириска верификација на теоријата на Х. Ајзенк, кој тврди дека деликвентите се емоционално нестабилни екстровејртни личности кои тешко се условуваат. Кај нив тешко се формира совеста, поради структурата на нивниот вегетативен нервен систем (тие имаат силна кортикална инхибиција, а слаба ексцитација), тие имаат психолошки глад за стимулаци, пааради што и често се изложуваат на ризик односно се склони да станат деликвенти.

Резултатите од истражувањето на психопатските црти на личноста на малолетните деликвенти (силеции) зборуваат за постоење на (45%) процентуална застапеност на психопатски тенденции во личноста, што пак значи дека тие не се зрели личности, односно не им е доволно формирано супер-егото, што како дел од личноста ги содржи моралните

императиви и моралните должности. Овие резултати одат во прилог на теоријата на Кејт Фридландер за антисоцијалниот карактер на лицата со недоволно изграденото супер-его, што не трпи одлагање на задоволствата и овозможува несвесните нагони на „ид“ слободно да се изразат во вид на деликвентно однесување.

Од анализата на резултатите за влијанието на вредносните ориентации, што ги имаат формирано малолетните лица, се покажа дека малолетните деликвенти во голема мера (во 83 %) имаат формирано нехуманистички (утилитистички и хедонистички) вредносни ориентации, што значи имаат пред сè користољубив и аморален карактер и непродуктивна авантуристичко-хедонистичка ориентација на карактерот.

Од интерпретацијата на резултатите на испитување на предрасудите и социјалните ставови како структурални елементи на карактерот на малолетните деликвенти, добивме податоци што зборуваат за постоење на аморален карактер, односно деструктивна ориентација на карактер (24%) од малолетните деликвенти имаат формирано негативни социјални ставови, односно верски и етнички предрасуди, што исто така претставуваат психолошка погодност за извршување на кривични дела мотивирани од верска и етничка нетрпеливост.

Немањето на криминален имунитет на малолетните деликвенти е поврзано со нискиот степен на резилиентност, поради што голем број од нив стануваат рецидивисти.

Ако се знае дека утилитаристички-хедонистичките вредносни ориентации се во корелација со нискиот социјален и економски статус, потоа со ниското образовно ниво на малолетните деликвенти, како и со други варијабли од лична и социјална природа, тогаш сосема е јасно дека заедно со другите криминогени фактори (ставовите, предрасудите, психопатските црти, екстремизмот), директно го детерминираат нискиот степен на резилиентност на овие малолетни лица.

Резилиентноста може да се одреди како резултат на интеракција помеѓу факторите на ризик и позитивните снаги (фактори на заштита или протективни фактори) кои придонесуваат за исходот којшто претставува здраво приспособување.

Ако кумулативното дејство на факторите на ризик во општеството кое е дезорганизирано и аномично е поголемо од дејството на позитивните протективни фактори, тогаш неминовно овие лица кои живеат во такво опкружување не ќе можат да се адаптираат на животните услови и не можат да бидат резилиентни, а со тоа и повеќе склони кон извршување на разни форми на девијантни активности.

Постоенето на голем број на криминогени особини кај малолетните деликвенти опфатени со нашето истражување ни дава за право овие лица да ги категоризираме во личности со слаба его-резилиентност. Тие се личности кои не се адаптабилни и со ниска интерперсонална ефективност, тие се непостојани во своето однесување, неконтролирани, импулсивни и антисоцијални личности.

Литература

- Стеван Алексоски (1996) Социјалните и личните детерминанти на малолетничката деликвенција во Р. Македонија, Штип.
- Стеван Алексоски (2009) Криминологија, Штип.
- Brooks, R.B (1994): Children at risk: Fostering resiliency and hope, American Journal of Orthopsychiatry, 64 (4), 545-553.
- Brooks R.: Resilience: A common or Not-So-Common Phenomenon?, <http://www.drobertbrooks.com/writings/articles/0402.html>.
- Grotberg: A Guide to Promoting Resilience in Children: Strengthening the Human Spirit, The international Resilience Project, <http://www.circ.uab.edu/cpages/resbg.1.htm>
- Luthar.S.S & Zigler,E.(1991): Vulnerability and competence: a review of research on resilience in childhood, American Journal of orthopsychiatry, 61(1), 6-22.
- Rutter M. (1999): Resilient concepts and findings: implications for family therapy, Journal of Family Therapy, 21: 119-144.
- Rutter, M. (1987): Psychosocial resilience and protective mechanisms, American Journal of Orthopsychiatry, 57 (3), 316-331.
- Rutter.M (1987): Psuchosocial resilience and protective mehanisms, American journal of ortopsychiatry,57(3), 316-331.
- D.J.W.Strumpfer (2001): A model of intrapersonal resilient functioning in adults, Development of Human Resource Management, Rand Afrikans University, ohannesburg, South Africa.
- Werner, E (1989): High –risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years, American Journal of Orthopsychiatry, 59, 72-81
- Volin, S.D Volin S.,(1996): Rezilijentana licnost, kao preziveli iz problematicnikh porodica prevazilaze teskoce, Prosveta, Nispred.
- Vanistendael S., (1996): Growth in the Muddleof Life, Resilience: Building on people's strengths, International Catholic Child Bureau, Geneva, 2nd edition.
- Walsh, F., (1998): Strengthening Family Resilience, The Guilford Press, New York, London.